

ЗАСОБИ ПРАЦІ: ПРОБЛЕМИ ДЕФІНІЦІЙ ТА ОСОБЛИВОСТІ КРУГООБІГУ

Висвітлено роль засобів праці у процесі виробництва, проаналізовано зміст поняття “засоби праці” та його співвідношення із категоріями “основні фонди”, “основні засоби”, “основний капітал”, розкрито особливості кругообігу засобів праці

Постановка проблеми. Для забезпечення розширеного відтворення та прогресивного рівня розвитку економіки України в сучасних умовах важливу роль відіграють такі показники як: належний рівень організації та управління виробництвом, конкурентоспроможність, висока якість продукції (робіт, послуг), що виготовляється (виконуються, надаються), максимізація прибутку тощо. Безперервність здійснення виробничого процесу (надання послуг чи виконання робіт) і розвиток продуктивних сил у країні в значній мірі залежить від наявності, стану, належного рівня використання, технічного розвитку та швидкості кругообігу засобів праці, що знаходяться в розпорядженні суб'єктів господарської діяльності та складають їх матеріально-технічну базу.

Стан вивчення проблеми. В останні роки питанню висвітлення економічного змісту та кругообігу засобів праці не приділялось великого значення. Всю свою увагу науковці зосередили на розкритті понять “основний капітал”, “основні засоби”, “основні фонди”, не прийшовши при цьому до єдиної думки щодо ідентичності чи неідентичності перелічених категорій.

Тому **метою дослідження** є з'ясування проблем дефініцій вище згаданих понять, а також висвітлення особливостей кругообігу засобів праці.

Завдання дослідження полягають у аналізі праць провідних економістів щодо суті основного капіталу, основних фондів і засобів праці та усуненні неоднозначності їх трактування; висвітленні особливостей

кругообігу засобів праці у сферах матеріального виробництва, надання послуг, виконання робіт.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Викладення основного матеріалу. Першим, хто сформулював поняття “основного і оборотного капіталів”, був Франсуа Кене у XVIII столітті (школа фізіократів). Затрати, які проводяться щорічно на сільськогосподарські роботи (насіння, робоча сила), він назвав щорічними авансами, а затрати на сільськогосподарські машини, споруди, худобу, які функціонують кілька років, – первинними авансами. Щорічні аванси (оборотний капітал) у процесі виробництва споживаються повністю, а первинні (основний капітал) – частково. Поділ капіталу на щорічні і первинні аванси Кене бачив лише у сільському господарстві, яке вважав єдиною формою продуктивного капіталу. Цей поділ Кене здійснив виходячи з характеру обороту та способів, якими ці частини входять у вартість річного продукту [3, с. 454].

Більш прогресивною, порівняно з Ф. Кене була позиція А. Сміта. Різницю між основним і оборотним капіталами він вбачав у тому, що перший приносить прибуток без переходу від одного власника до іншого або без подальшого обігу, а другий виконує для власника ту ж функцію завдяки тому, що постійно йде від нього в одній формі і повертається в іншій [4, с. 37].

До основного капіталу класик політекономії відносив: 1) машини та інші необхідні знаряддя праці, що полегшують та

скорочують тривалість праці; 2) будівлі і споруди, що призначені для торгово-промислових цілей; 3) заходи щодо поліпшення землі (розчистка, осушка, огороження, внесення міндобрив тощо), що робить її придатною для обробки; 4) набуті в процесі навчання і тренувань трудові навички і корисні здібності членів суспільства, які можна розглядати з тієї точки зору як машини і знаряддя виробництва, які скорочують чи полегшують процес праці.

Як на наш погляд, четверта складова основного капіталу – це помилка А. Сміта, оскільки трудові здібності та навички робітників свідчать лише про рівень кваліфікації останніх, внаслідок чого більш кваліфіковані працівники отримують вищу заробітну плату за менш кваліфікованих. Окрім того, вбачаємо за необхідне зауважити неправильне розуміння Смітом особливостей основного капіталу. Класик політичної економії констатував той факт, що основний капітал не обертається, а постійно залишається у власника. Звичайно, його речова (матеріальна) форма може й не рухатись, проте вартість його по частинах, але все ж переноситься конкретною працею на товар, що виготовляється.

А. Сміт також зазначав, що будь-який основний капітал виникає з капіталу оборотного і потребує постійного поповнення з цього ж джерела. Всі машини і знаряддя виробництва походять із оборотного капіталу, який постачає матеріали, з яких вони виготовляються. Тобто основний капітал може приносити дохід своєму власнику лише за допомогою оборотного капіталу. [1, с. 313]

Крок уперед порівняно із А. Смітом, у трактуванні основного і оборотного капіталу зробив Д. Рікардо. Він розрізняв їх у залежності від характеру зношуваності і часу обороту. Так, пшениця, куплена фермером для посіву, є основним капіталом порівняно із пшеницею, придбаною пекарем, для приготування з неї хліба. Час обороту пшениці для посіву складає більше одного

року, внаслідок чого вона виступає в якості основного капіталу. Пекар ж перемеле її в муку, продасть у вигляді хліба своїм покупцям, і вже через тиждень його капітал вивільниться для відновлення тієї ж справи. Тобто час обороту пшениці пекаря є меншим одного року, і в цьому процесі вона виступає в якості оборотного капіталу.

Вчений також зауважив, що два виробника можуть мати однаковий капітал, однак останній у кожного в різних пропорціях поділяється на основний і оборотний. При чому два виробника можуть використовувати основний капітал однієї величини, але термін корисного використання їх може суттєво відрізнятись. Д. Рікардо основний капітал ототожнював із засобами праці, до оборотного ж відносив матеріали і заробітну плату.

Останній із представників класичної політичної економії Дж. С. Мілль виокремив три характерні риси основного капіталу: а) значний термін служби; б) отримання доходу протягом терміну служби основного капіталу; в) багаторазовість використання у виробничому процесі.

Основний капітал, у його баченні, – це знаряддя виробництва, які відрізняються тривалим існуванням, перебуваючи у процесі постійно повторюваних виробничих операцій, та не вичерпуються одноразовим вжитком. До нього Дж. С. Мілль відносив будинки, машини, а також інші предмети, які виконують функції приладів та інструментів.

Відомий економіст XIX століття Карл Маркс наголосив, що “засоби виробництва” в будь-якому процесі праці, в яких би суспільних умовах він не здійснювався, завжди поділяються на засоби і предмети праці, але лише при капіталістичному способі виробництва стають “виробничим капіталом”.

У праці “Капітал” автор дає наступне визначення засобів праці – це річ або комплекс речей, які робітник розміщує між собою і предметом праці, і які служать для нього в якості провідника його на цей предмет. А предмети праці (сировина, матеріали, паливо та

інше) у виробничому процесі беруть участь протягом одного виробничого циклу, і їх вартість конкретною працею робітника повністю переноситься на створений продукт. [9, с. 186] Він зазначає, що речі стають засобами праці лише в процесі праці, в іншому ж випадку – не приносять користі.

Розвиток економічної епохи визначається не тим, що виробляється, а якими засобами праці і як виготовляється. Тому сукупність механічних засобів праці К. Маркс нарікає кістковою та м'язовою системою виробництва (яка є найголовнішою при характеристиці тієї чи іншої епохи суспільного виробництва), а засоби праці, що призначені лише для зберігання предметів праці – судинною системою виробництва. Загальним засобом праці, на його погляд, є земля, тому що вона дає робітнику місце, на якому він стоїть, а його процесу – сферу дії. Окрім землі, до засобів праці також належать машини, обладнання, інструмент тощо, за допомогою яких робітник діє на предмети праці (сировину, матеріали), здійснюючи виробництво матеріальних цінностей, а також силові машини та обладнання (генератори, двигуни, редуктори тощо), що приводять в дію робочі машини і обладнання.

У ширшому розумінні до засобів праці відносяться і такі, що створюють матеріальні умови для процесу виробництва, без яких процес праці або неможливий, або може бути недосконалим. Це, наприклад, будівлі, в яких здійснюється процес виробництва чи які обслуговують цей процес; споруди і передавальні пристрої; дороги, по яким здійснюється поступлення необхідних для виробництва предметів праці тощо.

К. Маркс зазначав, що виготовлена продукція може знову стати сировиною для виробництва іншого продукту, поки не досягне останнього процесу праці, з якого вона виходить або у вигляді готового предмету споживання, або готового засобу праці. При цьому, вступаючи в якості засобів виробництва в новий процес виробництва, продукція втрачає характер продукту [9, с. 189].

Засоби праці служать в процесі виробництва зберігаючи при цьому свою натуральну форму. Вони ніколи не віддають виготовленій продукції більше вартості, ніж витратили в процесі виробництва внаслідок знищення своєї власної споживчої вартості. Засоби праці завжди повністю беруть участь у процесі виробництва, але лише частково – у процесі збільшення вартості. Їх вартість визначається в процесі виробництва, в якому вони були виготовлені як продукція, а не в процесі виробництва, в якому задіяні як засоби праці. Під час виробничого процесу засоби праці служать як споживча вартість. Варто зазначити, що вони б ніколи не передали на новостворену продукцію жодної вартості, якби не мали вартості до свого вступу у процес виробництва. Засоби праці передають вартість готовому виробу в тій мірі, у котрій вони разом із своєю споживчою вартістю втрачають і мінову вартість.

Маркс вперше поділив капітал на дві вартісні частини: постійний капітал – до якого відносив вартість засобів виробництва (засоби і предмети праці) і змінний капітал – вартість робочої сили. Частина постійного капіталу, яка зберігає свою споживчу форму, входячи в постійно повторювані процеси виробництва і виконуючи одні і ті ж функції, він назвав засобами праці [10, с. 153].

Таким поділом вчений хотів показати специфіку руху цих частин капіталу, а також специфіку їх впливу на величину додаткової вартості і вартості новоствореної продукції. Він зробив висновок, що додаткову вартість приносить лише змінний капітал (вартість робочої сили), а постійний капітал – ні. Логічно, що у галузях, в яких основну частку складає постійний капітал, величина додаткової вартості буде меншою, ніж у тих, в яких змінний капітал переважає.

Разом із тим різниця між засобами і предметами праці відображається в новій формі – формі відмінностей між основним і оборотним капіталом. Засоби праці стають основним капіталом залежно від способу, за

допомогою якого передають свою вартість виготовленому продукту і тієї ролі, яку вони відіграють в якості факторів створення вартості під час процесу виробництва. Цей спосіб залежить від особливостей функціонування різних засобів праці в процесі праці. Лише з часу функціонування речі в якості засобів праці перетворює її на основний капітал.

Якщо, окрім функцій засобу праці, річ здатна виконувати інші функції, то вона, відповідно до цього, може бути чи не бути основним капіталом. Наприклад, робоча худоба – основний капітал, а тварини на відгодівлі – оборотний капітал.

Аналогічно, якщо предмети праці по відношенню до перенесення своєї вартості на продукцію ведуть себе як засоби праці, то вони також виступатимуть формою існування основного капіталу.

Таким чином, основний капітал (вартість засобів праці) – це частина постійного капіталу, а оборотний капітал (вартість предметів праці і робочої сили) включає в себе як елементи постійного капіталу, так і весь змінний капітал.

Помилки К. Маркса, на нашу думку, полягають в тому, що: 1) поняття “засоби праці” він застосовував лише до сфери виробництва, ігноруючи сферу послуг; 2) процес праці ототожнював із процесом виробництва, хоча перший може здійснюватись не лише під час виготовлення продукції, а й у ході виконання робіт чи надання послуг, тобто у невиробничій сфері.

З іншої сторони, ми погоджуємося, що одні і ті ж засоби праці можуть функціонувати як складова продуктивного капіталу, або ж відноситись до предметів безпосереднього споживання. Так, наприклад, будинок, який функціонує як приміщення для праці, є засобом праці, а житловий будинок, що призначений для проживання, ним (засобом праці) не являється.

Сучасні економісти, зокрема Раймон Барр, зазначає, що капітал включає в себе засоби

виробництва і предмети споживання. Перші він поділяє на засоби виробництва довгострокового використання та засоби виробництва одноразового використання. До засобів виробництва довгострокового використання Р. Барр відносить землю, природні ресурси, добуті з надр землі (родовища, шахти) та основний капітал, що включає в себе знаряддя праці і виробниче обладнання. До засобів виробництва одноразового використання входить оборотний капітал (предмети праці, що знаходяться в стадії виробництва) і запаси сировини [2, с. 321-322].

Барр розрізняє також технічний, юридичний і грошовий капітал. Під технічним капіталом економіст розуміє сукупність матеріальних засобів, які використовуються в різних фазах виробництва і збільшують продуктивність праці (плуг, станок і т.д.). Фактично під технічним капіталом розуміються засоби праці, які є важливим фактором економічного росту.

С. Фішер, Р. Дорнбуш, Р. Шмалензі розрізняли такі типи капіталу: фізичний (речовий), фінансовий та людський. Під фізичним капіталом вони розуміли запас виготовлених товарів, які беруть участь у виробництві товарів і послуг. Сукупний запас фізичного капіталу – це основні фонди економіки, що включають машини, обладнання, дороги, мости, системи водопостачання, каналізації тощо. Економісти зазначають, що земля є виробничим фактором, який не виробляється, а існує як природний об'єкт, але в обмеженій кількості. Цим остання і відрізняється від фізичного капіталу, не входячи до його складу, і відповідно до складу основних фондів [15, с. 322-323].

Фундаментальною властивістю основного капіталу Пол Самуельсон назвав те, що він одночасно являється як ресурсом, так і продукцією. При чому на цей ресурс поширюється право власності, яке визначає здатність людей чи фірм володіти, купувати і продавати або використовувати його. Економіст

землю і людську працю не відносив до фізичного капіталу, оскільки вони існують внаслідок дії не економічних, а біологічних і фізичних факторів. Праця і земля – первинні фактори виробництва і не є продукцією економічної системи [14, с. 47-48].

На противагу західним економістам радянські вчені замість понять “капітал”, “основний капітал” застосовували терміни “фонди”, “основні фонди”. Головна відмінність між ними була зумовлена наявністю різних економічних систем. Основний капітал – це приватна власність окремих капіталістів, а основні фонди – суспільна (загальнодержавна) власність на засоби виробництва трудящих. Але насправді робітники не виступали їх власниками, основні фонди перебували у формі державного капіталу.

І.Л. Лебединський під основними фондами розумів сукупність виготовлених матеріально-речових цінностей, що функціонують тривалий період часу. Основні фонди, що функціонують у промисловості у сфері матеріального виробництва, назвав основними виробничими фондами промисловості. Останні являють собою сукупність засобів праці, які складають матеріально-технічну базу виробництва. Тобто основні виробничі фонди промисловості вчений фактично ототожнював із засобами праці. В підтвердження цього І.Л. Лебединський дає визначення основних виробничих фондів промисловості, яке аналогічне поняттю “засобів праці” Маркса, – “...беруть участь у процесі виробництва тривалий період, зазвичай багато років, зберігають протягом всього періоду свою натурально-речову форму і переносять вартість на виготовлену продукцію частинами, по мірі зносу”. [6, с. 5] До них він відносив будинки, споруди, передавальні засоби, машини і обладнання, транспортні засоби, інструмент, виробничий і господарський інвентар, робочу і

продуктивну худобу, багаторічні насадження, капітальні затрати на поліпшення земель та інші основні фонди.

Г.А. Овчаренко і Ф.Л. Панкратов зазначили, що основні фонди поділяються на виробничі та невиробничі. Основні виробничі фонди характеризуються тим, що вони є або засобами праці, або являють собою матеріальні умови, необхідні для здійснення виробничого процесу й обслуговування виробничо-господарської діяльності підприємств, або ж використовуються для зберігання чи переміщення предметів або продуктів праці. Об’єкти, що не введені в експлуатацію, не можуть відноситись до основних фондів [11, с. 8-10].

На нашу думку, достатньо вдалими є визначення П. Павлова, який основні фонди розглядав як засоби виробництва, які, перебуваючи в процесі праці, використовуються поступово, протягом декількох виробничих циклів, частинами переносять свою вартість на готову продукцію, тому їх вартість у готовій продукції даного виробничого циклу відшкодовується частково і поступає в обіг у кожен даний момент частинами [12, с. 15].

Цим визначенням автор допускає, що не всі засоби праці є основними фондами, аналогічно, як і при формулюванні поняття “оборотні виробничі фонди” – не всі предмети праці є оборотними фондами. Так деякі засоби праці у виробництві використовуються в одному виробничому циклі, функціонуючи менше року, в такому випадку вони належать до оборотних фондів, і навпаки, якщо сировина використовується по частинах, її відносять до основних фондів.

П. Павлов виділяє основні виробничі фонди і основні фонди споживчого призначення (житлові будинки, будівлі і обладнання шкіл, лікарень, клубів, театрів, адміністративних закладів тощо), зазначаючи, що ці дві групи мають певні подібності: а) довговічність; б) поступово фізично

зношуються як від використання, так і від бездіяльності; в) потребують як повного, так і часткового ремонту.

Але економічна природа основних фондів споживчого призначення суттєво відрізняється від основних виробничих фондів тим, що перші не є засобами праці. Перебуваючи в економічному обороті, вони по своїй природі не беруть участі (та й не можуть її брати) в якості речового фактору у створенні нової продукції. Дохід від них надходить у формі внесків населення для підтримання житлових будинків, культурно-просвітницьких закладів у придатному для використання стані [12, с. 23].

Отже, основні виробничі фонди і основні фонди споживчого призначення займають різні місця у процесі відтворення. Основні виробничі фонди, перебуваючи у виробництві, переносять свою вартість частинами на виготовлену продукцію, їх знос відшкодовується за рахунок амортизації в той час, як будівлі й обладнання невиробничої сфери, зношуючись, не переносять своєї вартості на продукцію. Виробниче споживання основних фондів зводиться до того, що вони беруть участь у формуванні вартості, а їх власна вартість не знищується, а зберігається в готовій продукції. Вартість невиробничих основних фондів при споживанні втрачається.

З автором можна було б цілком погодитись, коли він до основних фондів споживчого призначення не відносив сферу послуг, яка в радянській економіці не розглядалась як галузь. Помилка полягала у тому, що послуги не мають речової форми, а процес їх надання за часом співпадає з процесом споживання, внаслідок чого засоби праці цієї сфери зараховувались до основних фондів споживчого призначення.

С.І. Шульман різницю між основними фондами і основним капіталом вбачав і при аналізі їх складу. Основні фонди включають в себе лише об'єкти, які мають вартість, тоді як основний капітал охоплює засоби праці, які не є продуктом праці і не мають вартості,

зокрема землю. Зазначимо що при соціалістичному способі господарства земля вартості не мала.

Основні фонди він поділяє на основні виробничі фонди, основні невиробничі фонди та суспільні невиробничі фонди довгострокового використання, а також розглядає питання про співвідношення понять “основних фондів” і “засобів праці”, доводячи, що ці терміни нетотожні.

При опрацюванні літературних джерел радянських авторів, ми помітили, що більшість із них упустили подвійний характер виробничого процесу (з однієї сторони, процесу виробництва споживчої вартості, з іншої – вартості), внаслідок чого ставлять рівності між основними фондами і їх матеріально-речовою формою (засобами праці). С.І. Шульман, зокрема, зазначає, що до основних фондів належать лише ті засоби виробництва, які мають вартість. Засоби праці, які беруть участь у виробництві, втрачають свою вартість і переносять її на готову продукцію. Відповідно, якщо засоби праці не беруть участь у створенні продукції і не переносять на неї свою вартість, вони лише ними залишаються, не будучи основними фондами.

Але згадаймо К.Маркса, який писав, що лише функціонування продукту в процесі виробництва в якості засобу праці перетворює його на основний капітал [10, с. 156]. Тобто позиція Шульмана, на наш погляд, є хибною, бо якщо засоби праці не беруть участі в процесі праці, то вони ними не є, а виступатимуть в ролі засобів споживання.

С.І. Шульман виділяє наступні особливості основних фондів як економічної категорії: 1) у формі руху вартості певної частини виробничих фондів, що проявляється в характері перенесення вартості на виготовлену з їх участю продукцію; 2) обов'язкова участь основних фондів у процесі праці та створенні продукції [16, с. 25-26].

Вчений доводить, що основні невиробничі фонди, до яких включаються об'єкти, які використовуються у невиробничих сферах діяльності, і які не беруть участі у створенні нової споживчої вартості, ні вартості, і не переносять своєї вартості на виготовлену продукцію, потрібно виділити в окрему групу під назвою суспільні невиробничі фонди довгострокового використання. Їх вартість відшкодуватиметься за рахунок фонду накопичення національного доходу. Він зазначає також і те, що об'єкти довгострокового платного використання, вартість яких може бути перенесена на вартість наданих послуг, слід відносити до основних невиробничих фондів (будівлі і обладнання театрів, готелів, будинків культури, стадіонів тощо).

Враховуючи позицію Шульмана, ми можемо припустити, що засоби праці – це не тільки речова форма основних фондів виробничого призначення, а ще й невиробничих основних фондів (будівлі й обладнання готелів, театрів, стадіонів, платних приватних клінік, шкіл, вищих навчальних закладів тощо). Наприклад, будівля і обладнання готелю для його власника виступатимуть в ролі засобів праці, оскільки, ці об'єкти беруть участь у наданні послуг з проживання і відпочинку тривалий період часу, поступово зношуючись, частинами переносять на них (послуги) свою вартість, зберігаючи свою натуральну форму.

Ми погоджуємось і з тим, що вчений виділяє суспільні невиробничі фонди довгострокового призначення й основні невиробничі фонди, беручи за основу поняття “платності”. Розглянемо детальніше на прикладі платних і державних безкоштовних клінік та обґрунтуємо свою думку.

Так, власник приватної клініки в умовах ринкових відносин надає медичні послуги на умовах платності, тому вартість будівлі і обладнання клініки – це основні невиробничі фонди. Дані предмети є засобами праці, які шляхом зносу, частинами переносять свою

вартість на надані послуги, зберігають свою натуральну форму, функціонують тривалий період часу. Вартість цих засобів праці частинами повертається в момент споживання і розрахунку за надані послуги в грошовій формі.

Вартість будівлі і обладнання безкоштовної державної медичної установи – це суспільні невиробничі фонди довгострокового призначення, а їх матеріально-речова форма – засоби праці. На нашу думку, і на відміну від твердження С.І. Шульмана, вони є і засобами праці, і основними фондами, оскільки мають вартість, частинами переносять її на надані послуги, беруть участь у створенні нової вартості. Різниця полягає в тому, що держава взяла на себе зобов'язання надавати послуги безоплатно, внаслідок чого відшкодування вартості цих засобів праці здійснюється не за рахунок грошей пацієнтів, а за рахунок коштів державного бюджету. Тому ми вважаємо за необхідне розрізнити відокремлено основні невиробничі фонди та суспільні невиробничі фонди довгострокового призначення.

При дослідженні економічного змісту основних фондів не можна не розглянути питання про співвідношення понять “основні фонди” й “основні засоби”. Одні економісти дані поняття ототожнюють. Так, Е.А. Русакова, Н.А. Ібрагімов основні засоби (фонди) визначають як засоби праці, які використовуються у виробничому процесі протягом тривалого часу, при цьому зберігають натуральну форму і переносять свою вартість на собівартість випущеної продукції (робіт і послуг) по мірі зносу цих засобів [13, с. 5].

Інші економісти вважають, що основні засоби являються матеріальними (речовими) елементами основних фондів. Професор І.А. Кошкін зазначав, що основні фонди мають двояке значення: зі сторони їх матеріального складу (актив балансу) і зі сторони джерел їх формування (пасив балансу). У першому випадку під терміном

“основні фонди” розуміють “основні засоби”, тобто матеріальні елементи основних фондів. А у другому – за рахунок яких джерел вони формуються – складових власного капіталу. Тобто “основні фонди” і “основні засоби” відносяться до однієї і тієї ж економічної категорії [5, с. 15].

Найбільш близькою до істини, на нашу думку, є твердження тих економістів, які різницю між основними фондами і основними засобами вбачають в тому, що основні фонди відображають вартісну суть основних засобів, внаслідок чого останні є складовою частиною засобів праці.

В ході дослідження ми зауважили, що багато науковців ототожнюють поняття “засоби праці” з “основним капіталом (основними фондами)”, а “предмети праці” з “оборотним капіталом (оборотними фондами)”, беручи за основу лише розбіжності в перенесенні вартості на виготовлену продукцію. На нашу думку, дані автори наукових праць комплексно не розглядають всі суттєві сторони, що

відрізняють основний капітал від оборотного: різний характер споживання, перенесення і обороту їх вартості, відмінності у перенесенні вартості на готову продукцію. Окрім цього, не розкрито відмінностей функціонування основних фондів у виробництві. Як правило, засоби праці використовуються поступово, а предмети праці – повністю. Але буває, що деякі засоби праці споживаються у одному виробничому циклі, строк їх функціонування менше одного року, в такому випадку вони відносяться до оборотного капіталу (фондів), і, навпаки, якщо сировина (предмети праці) використовується частинами, то вона відноситься до основного капіталу (фондів). Таким чином, і засоби, і предмети праці є матеріально-речовою формою як основного, так і оборотного капіталу, тому недоречно ототожнювати засоби праці лише з основними засобами, а предмети праці – з оборотними засобами.

Взаємозв’язок основного й оборотного капіталу, засобів і предметів праці відобразимо схематично (рис. 1.1.)

Ошибка!

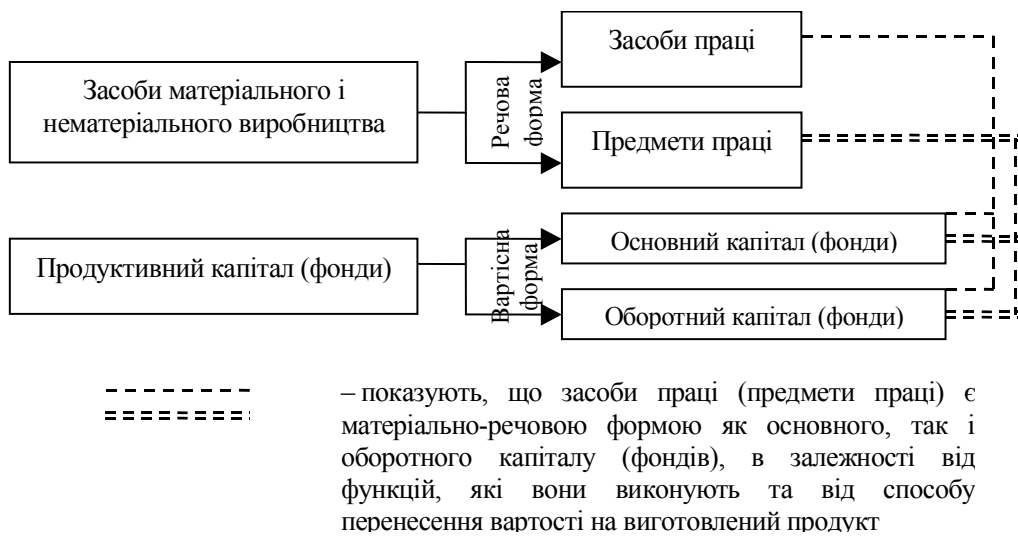

Рис. 1.1. Взаємозв’язок засобів виробництва та продуктивного капіталу (фондів)

Постановка питання про стадії кругообігу засобів праці міститься в працях К. Маркса, С.І. Шульмана, П.М. Павлова, Ю.І. Любимцева тощо.

К. Маркс, який вперше висвітлив схему кругообігу виробничих основних засобів, звертає увагу на те, що в процесі функціонування і зносу

засобів праці частина їх вартості переноситься на виготовлений продукт, здійснює оборот як складовий елемент товарного запасу, інша ж – залишається фіксованою в засобах праці, і відповідно, далі перебуває в процесі виробництва, поступово зменшуючись, доки не закінчиться строк їх служби. Швидкість, з

якою засоби праці переносять частину своєї вартості на виготовлений продукт, завжди обернено пропорційна загальній тривалості їх функціонування [10, с. 153-154].

Засоби праці не здійснюють кругообіг у своїй натуральній (споживчій) формі, в обігу перебуває лише частина їх вартості, що переноситься на виготовлену продукцію, решта, залишаючись фіксованою в засобах праці, зберігає свою незалежність по відношенню до товарів, виробництву яких вони сприяють. Завдяки такій особливості засоби праці як частина постійного капіталу набувають форми основного капіталу.

Частина вартості, яку основний капітал втрачає в натуральній формі, завдяки зносу (амортизаційним відрахуванням), переноситься на виготовлений продукт. Шляхом обігу продукція у вигляді товару продається і перетворюється в гроші. Разом із тим, в гроші переходить та частина вартості засобів праці, що була перенесена на новостворений продукт. Вартість засобів праці має тепер двояке значення: одна частина залишається у засобах праці, інша – відділяється у вигляді грошей. Протягом функціонування одна частина вартості засобів праці, яка існує в їх натуральній формі, поступово зменшується, а друга, що перетворюється в грошову форму, збільшується, поки засоби праці не відслужать свій строк служби і вся їх вартість не перетвориться в гроші. Таким чином вони завершать свій оборот. До цього моменту вартість засобів праці накопичується у формі резервного грошового фонду. Тобто частина вартості основного капіталу безперервно перебуває в обігу, але з грошей не перетворюється одразу назад в свою початкову натуральну форму. Це перетворення відбувається лише в кінці періоду обороту, коли засоби праці будуть повністю зношені.

С.І. Шульман виділяє три послідовні фази кругообігу засобів праці:

1) виробниче споживання засобів праці, в процесі якого частина їх вартості втрачається і переноситься на вартість виготовленої продукції;

2) відокремлення із вартості продукції суми перенесеної вартості засобів праці, осідання і збереження її, створення резервного грошового фонду (фонду амортизації);

3) відновлення вартості засобів праці [16, с.43]

П.М. Павлов загальну схему кругообігу засобів праці показав наступним чином: виробниче використання засобів праці (знос) – грошовий резерв (амортизація) – нове втілення вартості виробничих основних засобів в засобах праці (відшкодування) [12, с. 99].

В цілому думки цих авторів співпадають. Вони вважають, що на першій стадії кругообігу відбувається два процеси: втрата засобами праці в процесі їх виробничого використання своєї споживчої вартості і перенесення засобами праці своєї вартості на виготовлену продукцію.

На другій стадії кругообігу засобів праці відбувається їх амортизація. В цій формі вартість засобів праці здійснює певний рух. Спочатку вона виступає як складова вартості незавершеного виробництва, потім готової продукції. В результаті реалізації останньої амортизація приймає грошову форму разом зі всіма іншими засобами і потім відокремлюється у вигляді грошового резерву (фонд амортизації).

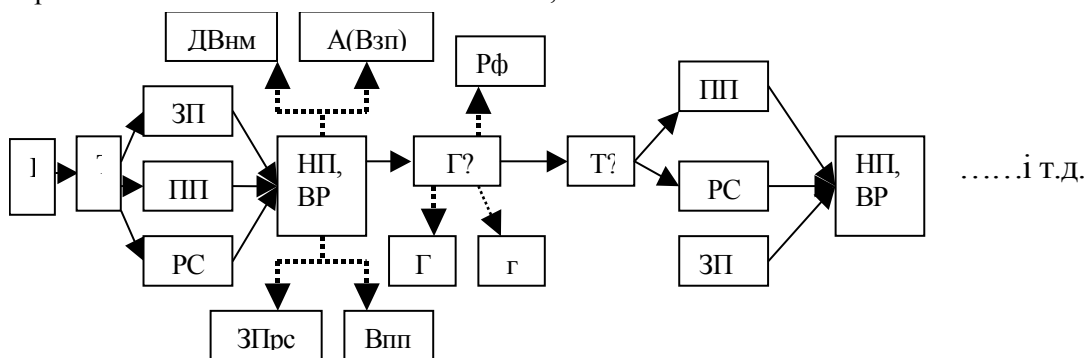
Ю.І. Любимцев уточняє, що ця фаза необхідна для перетворення вартості, що знаходиться у виробничій формі, у форму грошових коштів (акт $T' - G'$). Деякі протиріччя у трактуванні стадії амортизації, на його думку, полягають у тому, що вона ніби охоплює частину стадії виробництва (поступлення в складі незавершеного виробництва) і всю стадію обігу. Амортизаційні відрахування як категорія з'являється внаслідок перетворення готової продукції в грошову форму. Це зумовлено тим, що вони являються формою

відшкодування витраченої вартості засобів праці. Разом з тим відомо, що амортизаційний фонд формується лише із виручки від реалізації продукції, тобто як результат стадії обігу $T' - \Gamma'$ [6, с. 11].

Третя стадія кругообігу виробничих основних засобів – стадія відшкодування. Останнє відбувається не шляхом нарахування амортизації, а шляхом введення в експлуатацію нових засобів праці. Таким чином здійснюється відшкодування споживчої вартості, оновлення засобів праці в їх натуральній формі шляхом заміни застарілих та зношених елементів новими,

модернізація обладнання, розширення діючих підприємств і їх реорганізація. На цій стадії нарахувана амортизація витрачається на купівлю чи створення нових елементів виробничих основних засобів.

На сучасному етапі кругообіг засобів праці присутній не лише у виробничому процесі, але і в сфері надання послуг чи виконання робіт. Однак його схема буде мати дещо інший вигляд. Це зумовлено тим, що останні не мають матеріальної форми і час їх надання співпадає із часом користування ними (рис. 1.2.)

де Γ, Γ' – грошові кошти; T, T' – товари; РС – робоча сила; ПП – предмети праці; ЗП – засоби праці

Нп (Вр) – надання послуг (виконання робіт); А(Взп) – частина вартості спожитих під час надання послуг, виконання робіт засобів праці у вигляді амортизаційних відрахувань; Впп – вартість спожитих під час надання послуг, виконання робіт предметів праці; ДВнм – додана вартість в нематеріальній формі; γ – грошова форма доданої вартості; Рф – резервний (амортизаційний) фонд; ЗПрс – заробітна плата робочої сили.

Рис. 1.2. Схема кругообігу засобів праці у сфері надання послуг (виконання робіт)

Як бачимо, кругообіг засобів праці полягає не тільки в кругообігу вартості, але і у відновленні їх споживчої вартості, представленій новою натуральною формою. Але аналіз кожної стадії відокремлено ще не дає повного уявлення про весь зміст відтворення засобів праці, який повинен враховувати фактор часу.

Якщо при дослідженні процесів відтворення засобів праці не враховувати фактор часу, то можна прийти до висновку, що у кожному кругообігу засобів праці за стадією амортизації завжди наступає стадія відшкодування у новій натуральній формі.

Відомим є той факт, що засоби праці переносять свою вартість на продукцію протягом кількох років, а відновлюються в своїй натуральній формі лише в кінці терміну їх експлуатації.

Тому, якщо відновлення засобів праці в натуральній формі здійснюється лише після ряду актів їх зносу і нарахування амортизації, то між третьою і четвертою стадіями кругообігу виникає розрив у часі. Ми пропонуємо схему кругообігу засобів праці, припустивши, що термін експлуатації останніх умовно складає три роки (див. рис. 1.3.)

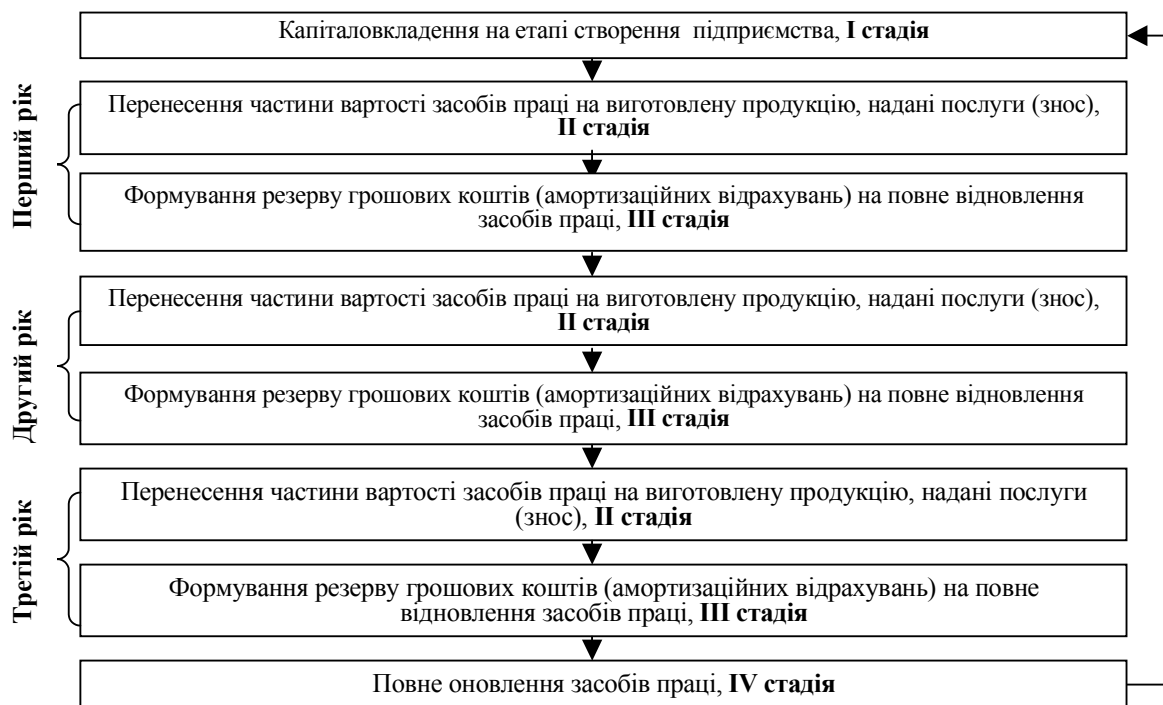
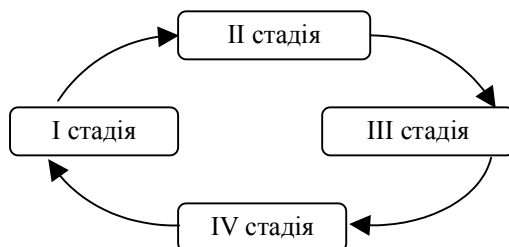

Рис. 1.3. Стадії відтворення засобів праці

Із рисунка видно, що тільки в останній рік експлуатації має місце поєднання стадій “знос-амортизація-відтворення”. В інші ж роки вартість засобів праці здійснює рух лише на двох стадіях: другій (перенесення вартості

на продукцію) і третій (формування амортизаційних відрахувань).

Тому до настання кругообігу, який завершає оборот засобів праці шляхом відтворення нової натуральної форми, схема кругообігу інша (рис. 1.4).

I стадія – введення в експлуатацію, освоєння засобів праці при створенні та подальшому функціонуванні суб’єкта господарювання;

II стадія – використання засобів праці: а) участь у виробничому процесі б) фізичний та моральний знос; в) підтримання їх у робочому стані (догляд і поточний ремонт);

III стадія – вибуття засобів праці шляхом: а) ліквідації внаслідок повного фізичного, морального зносу, форс-мажорних обставин; б) безоплатної передачі; в) реалізації іншим суб’єктам господарської діяльності;

IV стадія – заміна непридатних для використання та оновлення існуючого парку засобів праці.

Рис. 1.4 Стадії життєвого циклу засобів праці

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, в ході проведеного дослідження, ми прийшли до висновку, що поняття “основний капітал” та “основні фонди”, зрештою, тотожні, а відмінність у

способі господарювання (капіталістичний чи соціалістичний), на нашу думку, не слід розглядати як пріоритетну.

Окрім цього, варто не забувати, що поняття “основні засоби” є матеріально-

речовою формою основних фондів (основного капіталу), але не є ідентичним поняттю “засоби праці”. Останнє є значно ширшим. Це зумовлено тим, що засоби праці можуть споживатись у одному виробничому циклі, а, отже, набувати матеріально-речової форми не лише основних фондів, а й оборотних фондів (оборотного капіталу).

Разом із цим, підсумовуючи вище висвітлене, до складу засобів праці, на нашу думку, слід віднести: засоби праці виробничого призначення, засоби праці невиробничого призначення, суспільні невиробничі засоби праці довгострокового призначення, вартісною формою яких виступатимуть виробничі основні фонди (капітал), невиробничі основні фонди (капітал) та суспільні невиробничі фонди (капітал) довгострокового призначення.

Кругообіг засобів праці здійснюється як у виробничому процесі, так і в сфері надання послуг чи виконання робіт. Стадії кругообігу загалом включають в себе: 1) капіталовкладення на етапі створення підприємства; 2) перенесення частини вартості засобів праці на виготовлену продукцію, надані послуги, виконані роботи; 3) формування резерву грошових коштів (амортизаційних відрахувань) на повне відновлення засобів праці; 4) повне оновлення засобів праці. Але при цьому слід враховувати фактор часу.

Список використаної літератури:

1. Антология экономической классики. В. Петти, А. Смит, Д. Рикардо. – М.: “Экономический ключ”, 1993. – 475с.
2. *Barr P.* Політологія. – М.: Международные отношения, 1995. – 608с.
3. Всемирная история экономической мысли. – Т.1. – М.: Мысль, 1987. – 606с.
4. Всемирная история экономической мысли. – Т. 2. – М.: Мысль, 1988. – 574с.
5. *Кошкин И.А.* Вопросы учета основных фондов. – М.-Л.: Госпланиздат, 1939. – 176с.

6. *Лебединский И.Л.* Основные производственные фонды промышленности. Справочное пособие. – Л.: Лениниздат, 1988. – 254с.

7. *Любимцев Ю.И.* Цикл воспроизводства и амортизации основных фондов (Вопросы теории и методологии). – М.: Экономика, 1973. – 175 с.

8. *Макконнелл К.Р., Брю С.Л.* Экономикс.

9. *Маркс К.* Капитал. – Т. 1. – М.: Государственное издательство политической литературы, 1955. – 794 с.

10. *Маркс К.* Капитал. – Т. 2. – М.: Государственное издательство политической литературы, 1956. – 530 с.

11. *Овчаренко Г.А., Панкратов Ф.Л.* Переоценка основных фондов. – М.: Экономика, 1971. – 160 с.

12. *Павлов П.* Снашивание и амортизация основных фондов. – М.: Госфиниздат, 1957. – 319с.

13. *Русакова Е.А., Ибрагимов Н.А.* Учет основных средств. – М.: Финансы и статистика, 1990. – 111 с.

14. *Самуельсон П.* Економіка: Підручник.

15. *Фишер С., Дорнбуш Р., Шмалензи Р.* Экономика.

16. *Шульман С.И.* Основные фонды и амортизация. – Минск: Наука и техника, 1977. – 237с.

КРАВЧУК Наталія Василівна – аспірант, викладач кафедри обліку і аудиту ПВНЗ “Інститут економіки і підприємництва”, м. Тернопіль

Наукові інтереси:

- проблеми обліку засобів праці,
- податковий облік

Відомості про автора: Кравчук Наталія Василівна, аспірант, викладач кафедри обліку і аудиту ПВНЗ “Інституту економіки і підприємництва” (м. Тернопіль).

Наукові інтереси: проблеми обліку засобів праці, податковий облік.

Телефон: 8(0352)260920; +380679653804.

E-mail: LadyIEE@yandex.ru.

Анотация: Отображено значение средств труда в процессе производства, проведено анализ категории “средств труда” и ее соотношение с категориями “основные фонды”, “основные средства”, “основной капитал”, раскрыто особенности кругооборота средств труда.

Ключевые слова: средства труда, основной капитал, основные фонды, основные средства, средства материального и нематериального производства, продуктивный капитал, кругооборот средств труда, жизненный цикл средств труда.

Annotation: The article lights up a concept and features of rotation of facilities of labour.